

**Стандарт дахь дан бүтэцтэй нэр томьёоны
бүтэц бүрэлдэхүүн, хэрэглээ**

Гөрөөчингийн ГЭРЭЛМАА*

Монгол Улс, ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэнгийн
Хэрэглээний хэл шинжлэлийн салбар

Received: Sept 25, 2023

Revised: Nov 14, 2023

Accepted: Dec 15, 2023

Хураангуй: Энэ өгүүлэлд өдгөө бидний хэрэглэж байгаа стандартад тохиолдох нэг үгээс бүтсэн буюу дан бүтэцтэй нэр томьёог судлан үзэв. Хэрэглэгдэхүүн болгож авсан 85 стандартын 10421 нэр томьёоны дотор дан бүтэцтэй нэр томьёо өөр өөр стандарт болон нэг стандартад давхардсан тоогоор 1193 байгаа нь нийт нэр томьёоны 11.3%-ийг эзэлж байна.

Эдгээр дан бүтэцтэй нэр томьёоны гарал үүслийн хувьд уугуул монгол нэр томьёо 1193 дан нэр томьёоны 976 нь буюу 81.8 %-ийг эзэлж байгаа тул үлдсэн 226 орос болон англи хэлнээс орсон нэр томьёо байна. Харь гаралтай нэр томьёоны 82.8% нь орос хэлнээс орсон, 12.8% нь англи хэлнээс орсон нь орос хэлний гаралтай нэр томьёо харьцангуй тогтвортой байгааг харуулж байна.

Дагаврын аргаар бүтсэн нэр томьёо нь дан бүтэцтэй нэр томьёоны 6,7%-ийг эзэлж, -лт, -гч, -уур², -л, -мж зэрэг цөөн дагавар олонтоо давтагдаж байгаа нь нэр томьёо бүтээхэд олон төрлийн дагавар ашиглах нь чухал байгааг илэрхийлж байна.

Үгийн сангийн бүрэлдэхүүний талаас стандартад нэр үгээс гадна тэмдэг нэр, үйл үг олон тохиолддог нь үйл явц, шинж чанарыг заах шаардлагаас үүсжээ. Мөн энэ өгүүлийг бичих явцад “газар” хэмээх үгийн тодорхойлолтыг 3 өөр янзаар тодорхойлсноос үзвэл өмнөх стандартыг судалалгүй стандарт хийдэг, тодорхойлолтыг буруу тодорхойлсон зэргийг жишээгээр батлан, хэлний хэм хэмжээнд нийцүүлэхийг зорив.

Түлхүүр үг: стандарт, дан нэр томьёо, үүсмэл нэр томьёо, уугуул нэр томьёо, дагаврын аргаар бүтсэн дан нэр томьёо

* © Г.Гэрэлмаа
Email: gerelmaag@mas.ac.mn

The Structure and Use of Simple Terms in Terminology Standards

GERELMAA Guruuchin

Department of Applied Linguistics, the Institute of Language and Literature,
Mongolian Academy of Sciences, Ulaanbaatar, Mongolia

Abstract: *The author deals with simple terms that occur in the standard we use today in this article. Among the 10421 terms of the 85 standards used, there are 1193 simple terms in different standards and duplicated in the same standard, which accounts for 11.3% of the total terms.*

The derivation of these simple terms, native Mongolian terms account for 976 out of 1193 simple terms or 81.8%, and the remaining 226 terms are from Russian and English. 82.8% of the terms of foreign origin came from the Russian language and 12.8% came from the English language, which shows that the terms of Russian origin are comparatively steady.

Simple terms formed by suffixes account for 6.7% of terms and few suffixes such as -lt, -gch, -uur², -l, -mj are repeated regularly, which means that it is vital to use a diversity of suffixes to create terms.

From the aspect of the lexicological structure, in addition to nouns, many adjectives and verbs are used in the standard, due to the need to denote processes and characteristics. Also, in the process of writing this article, the definition of the word “gazar” was defined in three different ways, and the author tries to explain the norms of the language by proving that the definitions were incorrectly defined.

Keywords: *standard, simple term, foreign term, native term, simple term formed by suffixation*

1. Удиртгал

Бидний судалгааны анхдагч асуудал нь нэр томьёо болон стандарт хэрхэн хамааралтай юугаараа адил, юугаараа ялгаатай талыг тодруулах явдал юм. Стандарт гэдгийг англи, орос, монголд хэрхэн тодорхойлж байгааг харьцуулан үзвэл, Англи хэлний Оксфордын толь бичигт:

1. Чанар болон амжилтын түвшин. Жишээ нь: Тэдний ресторан нь өндөр түвшний үйлчилгээг санал болгодог;
2. Харьцуулсан үнэлгээнд хэмжүүр, хэм хэмжээ, загвар болгон ашигладаг зүйл. Жишээ нь: Өнөөдрийн жишгээр цалин бага байна;

Ердийн болон дундаж буюу хүлээн зөвшөөрсөн түвшин. Орлогын татварын стандарт хувь хэмжээ (<https://languages.oup.com/google-dictionary-en/>) гэж тодорхойлж байна.

Орос хэлнээ “Стандарт нь стандартчиллын объектод тавигдах хэм хэмжээ, дүрэм, шаардлагыг тогтоосон зохицуулалтын техникийн баримт бичиг юм. Энэ нь

техникийн дотоод агуулгыг илэрхийлэхгүй ч эрх зүйн хэм хэмжээг агуулдаг. Нэг төрлийн стандарт: техникийн үзүүлэлт, шаардлагыг агуулна.

Стандарт гэдгийг илүү дэлгэрэнгүйгээр хэлбэл, нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн, түүхэн тогтсон дүрэм журам (алтан стандарт, кодын стандарт, нээлттэй стандарт, телевизийн өргөн нэвтрүүлгийн стандарт), дээж болгон үйлчилдэг бүтээгдэхүүн, загвар зэрэг болно (<https://www.https://ru.wikipedia.org/wiki>) гэжээ.

Монгол хэлэнд тайлбарлахдаа “Стандарт гэж тодорхой хүрээнд хэм хэмжээ бий болгоход чиглэсэн ерөнхий зарчим, үзүүлэлтийг сонирхогч талууд зөвшилцөн боловсруулж баталсан, сонгон хэрэглэх баримт бичиг” (<https://masm.gov.mn/dog/view/>) гэсэн тодорхойлолтоос харвал стандартаар аливаа хэм хэмжээг тогтоодог бөгөөд түүнд олон салбарын мэргэжлийн үг, нэр томъёо оролцох нь зайлшгүй. Учир нь нэр томъёо бол үгийн сангийн ганц утгаар ойлгох, тухайн салбарынхаа ойлголт ухагдахууныг илэрхийлсэн, ярианы болоод нутгийн аялгууны үг хэллэгээс ангид үг хэллэг тул стандартын чиг үүрэгтэй нийцэж байдаг.

Энэ өгүүллээрээ бид стандарт дахь нийт нэр томъёоноос дан бүтэцтэй нэр томъёог сонгож, хувь хэмжээг тогтоох, давтамжид нь тулгуурлан гарал үүсэл, бүтэц бүрэлдэхүүн, хэрэглээг судлан үзэх зорилготой. Учир нь залгамал бүтэцтэй монгол хэлний хувьд нэр томъёо оноон тогтоохдоо дагаврын аргаар шинэ үг бүтээх болон уламжлалт үгийг сэргээн хэрэглэх аргыг эрэлхийлэхэд дан бүтэцтэй үгийг судлан үзэх нь чухал байна. Дээрх зорилгынхоо хүрээнд дараах зорилтыг дэвшүүлэв. Үүнд:

- Өгөгдсөн стандартуудаас дан бүтэцтэй нэр томъёог түүвэрлэн, тэдгээрийг хэл шинжлэлийн үүднээс ангилан ялгах;
- Дан бүтэцтэй нэр томъёоны гарал, үүсэл, бүтцийг тогтоох;
- Дан бүтэцтэй нэр томъёоны хувь хэмжээг тогтоох;
- Дан бүтэцтэй нэр томъёоны стандартын хэрэглээг тодорхойлох;
- Орчуулгын нөлөөгөөр дан бүтэцтэй нэр томъёо ховордож байгааг стандартын жишээн дээр нотлон үзүүлэх зэрэг болно.

2. Судалгааны арга зүй

Бид 85 төрлийн стандартын 10421 нэр томъёоны дотроос нэг үгээс бүтсэн дан нэр томъёог түүвэрлэн хэрэглэгдэхүүн болгов. Энэхүү судалгаа нь хам (synchrony) цагийн судалгаанд хамаарах бөгөөд стандартуудаас баримт цуглуулж дүн шинжилгээ хийх, түүвэрлэн авсан үгсээ утга, гарал, бүтцийн талаар харьцуулах, хэл шинжлэлийн задлан шинжлэх болон (analysis) нэгтгэн дүгнэх (synthesis) аргыг хэрэглэв. Түүвэрлэсэн үгийнхээ бүтэц, хэлбэрийг хувиар тооцоолох (computational) аргаар боловсруулав.

3. Стандарт дахь дан бүтэцтэй нэр томъёоны бүрэлдэхүүн

Бидний судалгаанд авсан 85 стандартын 10,421 нэр томъёоны дотор дан бүтэцтэй нэр томъёо өөр өөр стандарт болон нэг стандартад давхардсан тоогоор 1193 байна.

Дан нэр томьёог үгийн сангийн бүрэлдэхүүний үүднээс нь уугуул монгол нэр томьёо болон харь хэлний нэр томьёо гэж үндсэн хоёр хэсэгт ангилж болно.

3.2. Дан бүтэцтэй уугуул монгол нэр томьёоны тухайд

Стандартад тохиолдож буй уугуул монгол нэр томьёо нь дан бүтэцтэй 1193 нэр томьёоны 976 нь буюу 81.8 % ийг эзэлж байна.

Гарлын үүднээс аль нэг хэлээс монгол хэлд ороогүй унаган байсан үгийг уугуул үг гэж нэрлэнэ. Эдгээр нь анхдагч язгуураар бүтсэн энгийн үгийг нэр томьёоны үүргээр хэрэглэсэн болон үүсмэл дан үгээр бүтсэн нэр томьёо гэж бүтцийн үүднээс хоёр хуваан үзэж болно.

Уугуул үүсмэл бус нэр томьёоны онцлог нь бид бүхний өдөр тутмын амьдралд байсан хэдий ч аль нэг салбарт нэр томьёоны үүрэгтэй болсон үгс байна. Үүний жишээ нь *Гал түймэр унтраах, аврах тоног төхөөрөмж багаж болон тээврийн хэрэгслийн нэр томьёо* (MNS 0639:2016)-д багаж хэрэгслийн нэрийг

Дэгээ (Багор) – *Хийц бүтээцийг татах, цоолох, чирэх, задлах төмөр багаж;*

Царил (Лоом) – *Хийц бүтээцийг цоолох, задлах төмөр багаж;*

Сүх – *Хийц бүтээцийг задлах, эвдэх том, жижиг багаж;*

Хүз – *Хийц бүтээцийг задлах, эвдэх том, жижиг багаж;*

Шүүр (төмөр) – *Шатах материалыг галын голомтоос зайлуулах багаж гэж стандартчилан тодорхойлсон.*

Цаашилбал,

Дэл – *Шугаман барилга байгууламж барих үед ухсан шуудуунаас гарсан чулуулгийн овоолго;*

Мод – *Нэг гол иштэй, түүнээсээ салбарласан олон салаа мөчир бүхий 5 м-ээс дээш өндөр ургадаг, хөрсний гүнд нэвтэрдэг, хүчирхэг үндэсний системтэй, олон наст том ургамал (улиас, улиангар, шинэс, нарс, гацуур гэх мэт),*

Үр – *Тарихад зориулан бэлтгэсэн үрийн материал;*

Хөрс – *Газрын гадаргын дээд хэсэгт орших үржил шимт үе давхарга бөгөөд хурдас чулуулаг, уур амьсгал, ургамал, амьтан, газрын гадарга, цаг хугацааны хүчин зүйлүүдийн нарийн төвөгтэй үйлчлэлийн үр дүнд бий болсон зүйл 3.28 дунд зэрэг угаагдсан хөрс А давхарга нь хагас буюу бүрэн угаагдсан хөрс;*

Гамигийн холбогдолтой нэр томьёо (MNS 6010 2016)-д

Мөндөр – *Дулааны улиралд агаар мандалд үүл хэт хөрсний улмаас үүсэх 5 мм буюу түүнээс их голчтой мөсөн үеэс тогтохыг;*

Аянга – *Үүлний хооронд болон үүл газрын гадаргуу хооронд үүсэх цахилгаан цэнэгийн ниргэлгээг;*

Үер – *Их хэмжээний бороо орсноос үүдсэн гадаргуугийн ус (10.23) гэх зэргээр уугуул монгол хэлний үгийг нэр томьёоны үүргээр улируулан хэрэглэсэн явдал*

юм. Тийм ч учраас тайлбар толь дахь болон олон нийтийн мэддэг утгаас нэр томъёоны тайлбар нь ялгаатай байдаг.

Ганг харьцуулан үзвэл, *Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь-д бороо ус ховордсоноос өвс, ургамал хатаж хэт хуурайших гамшиг* (2008: 45) гэсэн бол *Гамигийн холбогдолтой нэр томъёо* (MNS 6010: 2016)-д дулааны улиралд унах хур тунадас хэвийн хэмжээнээс багасаж, удаан хугацаагаар хэт халуун болж, хөрсний чийг ихээр алдагдан хуурайшсанаас ургамал хатаж, мал аж ахуй, газар тариалангийн үйлдвэрлэлд бэрхшээл учруулах цаг уурын нөхцөл бүрдэхийг *ган* хэмээн илүү дэлгэрүүлэн улс ардын аж ахуйтай холбон тайлбарлажээ.

3.3. Дан бүтэцтэй харь гаралтай нэр томъёоны тухайд

Дан бүтэцтэй нэр томъёоны дотор хэлбэр болон утгаараа монгол хэлний биш болох нь хялбар танигдах өөр хэлнээс гаралтай нэр томъёог харь хэлний нэр томъёо гэж үзнэ. Бидний авсан 1193 нэр томъёоны дотор харь гаралтай нэр томъёо 226 буюу 18.9% хувийг эзэлж байна. Эдгээрийг гарал үүслийн талаас нь ангилж үзвэл:

Орос хэлээс орж ирсэн;

Англи хэлээс орж ирсэн;

Бусад хэлээс орж ирсэн гэж хуваан үзэж болно.

Орос хэлээс монгол хэлд орж ирээд нэгэнт стандартад хэрэглэх болсон дан нэр томъёо 82.8% байгаа нь англи хэлнийхээс харьцангуй их байна. Стандарт бол шинэ үгийг тусгахдаа төдийлөн хурдан биш нэгэнт хэвшин тогтож хэрэглээнд байгаа нэр томъёог хэвшүүлдэг тул үгийн сангийн гарал үүслийг судлах боломжтой хэсэг юм.

Стандарт дахь харь гаралтай нэр томъёог салбараар нь төрөлжүүлбэл:

- Техникийн салбарт: *вагон, экскаватор, трактор, комбайн, компрессор, нивелир, домкрат, депо, фрезер, трингуляц, трилатерац;*
- Барилгын салбарт: *бетон, арк, акт, арматур, битум, асфальт, материал, сантехник;*
- Байгалийн ухаанд: *ген, экотип, генотип, популяц, полиморфизм, хампаразитизм, зоофаг, ингибитор, фунгицид;*
- Хувцас хэрэглэлд: *ботинк, пальто, галоош, тунли, тариф* гэх мэтээр ангилан үзэж болно.

Эдгээр нэр томъёоны уг гарал нь орос хэлний үг биш байж болох ч орос хэлээр дамжин монгол хэлэнд нэвтэрч өдгөө хэрэглэгдэж байна. Англи хэлээс орж ирсэн дан үг стандартуудад давтагдсан тоогоороо 226 дан бүтэцтэй харь гаралтай нэр томъёоны 17.2 -ийг эзэлж байна. Эдгээрийг жагсаан үзвэл;

- Компьютер технологийн холбогдолтой дан нэр томъёо *домэйн (2), хакер(4), онлайн, пиксел, интерфэйс (3), факс, файл (2), компьютер, робот;*
- Үйлчилгээний салбарын стандартад *хайпермаркет, супермаркет, аутлет, логистик, такс;*

- Бизнесийн үйл ажиллагаатай холбоотой *мониторинг, аудит, аудитор, бенчмаркинг, менежмент, панел, модиратор, аутсорсинг, стратеги*;
- Бусад салбарын стандартад цөөн тохиолдох *опцион, гуудвилл, терминал, мегафлот, оффсет, кирриклум, термовэл, дэйдвуд жеррикэн, баррель* зэрэг 39 үг байна. Үүнээс гадна нэгэнт тогтоосон стандартад орчуулаагүй hedge-хэдж (салхинаас хамгаалах бутан хашаа) бүр цаашилбал англи хэлнийхээ хэлбэрээр байгаа **unicertainty** зэрэг нэр томъёог сайтар хянан стандартаа батлуулах шаардлагатай байна.

Нөгөө талаар нэг химийн бодисын олон төрлийг нэрлэсэн харь хэлний үг монгол стандартад хэвшин тогтсоныг дараах жишээгээр харуулж байна. Энэ нь Ургамал хамгаалал (MNS 3474: 2003) стандартад гарч байгаа харь хэлний гаралтай нэр томъёо юм.

Хүснэгт 1. Дан бүтэцтэй “-цид” дагавар бүхий харь гаралтай нэр томъёо

Д/д	Нэр томъёо	Орчуулга	Тайлбар
1	Пестицид	Pesticide	Ургамал хамгаалах зориулалтаар хэрэглэдэг химийн бодисын олон улсын нэршил;
2	Акарицид	Acaricide	Хачигтай тэмцэхэд зориулсан химийн бодис;
3	Альгицид	Algicide	Замгийг устгахад зориулсан химийн бодис;
4	Арборицид	Arbicide	Шаардлагагүй модлог, бутлаг ургамлыг устгахад зориулсан химийн бодис;
5	Афицид	Aphicide	Ургамлын бөөстэй тэмцэхэд зориулсан химийн бодис;
6	Бактерицид	Bactericide	Нянтай тэмцэхэд зориулсан химийн бодис;
7	Вермицид	Birmycide	Өтгэй тэмцэхэд зориулсан химийн бодис;
8	Вирусцид	Virusicide	Вирустэй тэмцэхэд зориулсан химийн бодис;
9	Гербицид	Herbicide	Хог ургамалтай тэмцэхэд зориулсан химийн бодис;
10	Граминицид	Graminicide	Хөл газрын ургамлыг устгахад зориулсан химийн бодис;
11	Десикант	Desiccants	Ургац хураалтыг ажлыг механикжуулах ба хураалтын үед ургацын алдагдлыг багасгах зорилгоор хураалтын өмнө ургамлыг хатаахад зориулсан химийн бодис;
12	Дефолиант	Depholiants	Болцыг түргэтгэн хураалтын механик үйл ажиллагааг хөнгөвчлөх зорилгоор хураалтаас өмнө ургамлын навчийг унагахад зориулсан химийн бодис;
13	Инсектицид	Insecticide	Шавжтай тэмцэхэд зориулсан химийн бодис;
14	Ларвицид	Larvicides	Шавжийн авгалдай ба хачигтай тэмцэхэд зориулсан химийн бодис;

15	Моллюскицид	Mollicuticide	Нялцгай биетэнтэй тэмцэхэд зориулсан химийн бодис;
16	Нематоцид	Nematocide	Дүгрэг хорхойтой тэмцэхэд зориулсан химийн бодис;
17	Овицид	Ovicide	Шавж хачгийн өндгийг устгахад зориулсан химийн бодис;
18	Родентицид	Rodenticide	Мэрэгчидтэй тэмцэхэд зориулсан химийн бодис;
19	Фунгицид	Fungicide	Мөөгөнцрийн өвчинтэй тэмцэхэд зориулсан химийн бодис;
20	Инсектоакарицид	Insectoacaricide	Ургамлыг хөнөөлт шавж, хачгаас ургамлыг нэг зэрэг хамгаалахад зориулсан химийн бодис;
21	Инсектофунгицид	Insectofungicide	Ургамлыг хөнөөлт шавж, мөөгөнцрийн өвчнөөс ургамлыг нэг зэрэг хамгаалахад зориулсан химийн бодис;
22	Хемотрелиант	Chemical sterilizer	Хөнөөлт шавжийг үргүй болгоход зориулсан химийн бодис;

Дээрх хүснэгтээс харахад латин хэлний “-cide” дагаврыг “-цид” хэмээн орос хэлнээ буулгасныг монгол хэлэнд химийн бодисуудын нэр болгон хэрэглэжээ. Химийн элемент, бодисын нэрийг дэлхий дахинаа нэгэн мөр ойлгох, хэрэглэх зорилгоор орчуулалгүй хэрэглэх нь түгээмэл байдагтай холбогдож эдгээр нэр томъёог харь хэлнээс хэвээр нь авсан гэж үзэж болно.

3.3. Дан бүтэцтэй нэр томъёоны үгсийн аймгийн бүрэлдэхүүн

Дан нэр томъёоны бүрэлдэхүүнийг үгийн аймгийн үүднээс авч үзвэл, жинхэнэ нэрээс бүтсэн нэр томъёо голлох авч үйл үг, тэмдэг нэрээс бүтсэн нэр томъёо цөөнгүй байгаа нь стандартын шаардлагаас урган гарч байна. Өөрөөр хэлбэл, нэр томъёо гол төлөв жинхэнэ нэрээс бүтдэг бол стандартад үйл явц, шинж чанарыг тэмдэглэх үүргээс нь хамаарч үйл үг, тэмдэг нэрийг түлхүү хэрэглэдэг онцлогтой.

Тэмдэг нэрийг нэр томъёоны үүргээр нэршүүлэн хэрэглэж байна. Тухайлбал, *өндөр, өргөн, зузаан, урт, налуу, хазгай, нуранги, хэвгий* зэрэг нь давтагдсан тоогоор 24 удаа стандартуудад тохиолдоно. Ялангуяа газрын стандартад *хэвгий, нуранги, хотгор* зэрэг нь тэмдэг нэрийн шинжээ алдан нэршиж нэр томъёоны үүрэгтэй болжээ. Тухайлбал, *Төмөр зам. Зам. Замын аж ахуйн нэр томъёо, тодорхойлолт-д Нуранги* гэдгийг *бул чулуу, чулуу, хадан хөрсний том хагарлын гэнэтийн нуралт* гэсэн бол *Шуудан холбооны нэр томъёо-д, налуу* гэдгийг *илгээлтийг автоматаар ялгах машины илгээлтийг хаягийн дагуу цуглуулагч хайрцаг руу шидэхэд зориулсан налуу* гэх мэтээр хэрэглэж байна.

Стандарт дахь бидний авсан 1193 дан нэр томъёоны 56 буюу 21.3 % нь үйл нэр томъёо байна. Газар тариалангийн стандартад *цэвэрлэх, тарих, үрлэх, борнойдох,*

хураах (MNS 3472: 1983) зэрэг үйл нэр томьёо олон хэрэглэгддэг бол компьютерын үйлдлийн системтэй холбоотой *санах, хадгалах, сэргээх, гаргах, оруулах, харьцуулах, дамжуулах* зэрэг үйл нэр томьёо түгээмэл байна.

4. Стандарт дахь дан бүтэцтэй нэр томьёоны бүтэц

Нэр томьёо бол үгийн сангийн нэг бүрэлдэхүүн хэсэг агаад түүний бүтэж, хувилах нь тухайн хэлний зүй тогтлоор явагдана. Хэдийгээр язгуурын араас дагавар залган бүтэх хэв маяг нь уламжлагдаж байгаа ч нэр томьёонд түгээмэл хэрэглэдэг дагавар цөөн тоотой байна. Стандарт дахь дан бүтэцтэй нэр томьёоноос харь гаралтай болон анхдагч нэр томьёог хасахаар 6.7% буюу 79 нь дагаврын аргаар бүтсэн үүсмэл дан үг байна.

Стандартад түгээмэл хэрэглэж буй дагаврыг давтамжаар нь гаргаж үзвэл *-лт*, *-гч*, *-уур²*, *-л*, *-мж* зэрэг дагавар идэвхтэй байна.

4.1. *-лт* дагавар залган бүтсэн дан нэр томьёо

Монгол хэлний үйлээс нэр үг бүтээх *-лт* дагаврын талаар өмнө гарсан судалгааны бүтээлүүдэд дурдаж, жишээ авсан байх (Өнөрбаян, 1994: 28)-ын зэрэгцээ, түүний утгын талаар “...үйлийн явцыг заасан нэр үүсгэнэ” (ОЦМХҮЗБ, 1987: 38, Лувсанвандан, 1986: 398) хэмээн тэмдэглэхийн сацуу эрдэмтэн Т.А.Бертагаев “...нэр үгийн бодит болон хийсвэр утгыг заана” (1974: 177), Б.Х.Тодаева “... юм үзэгдлийн явц, үр дүнг заадаг (бодит болон хийсвэр)” (1951: 54) гэх зэргээр тодорхойлж байна. Энэ дагаврын талаар нэлээд дэлгэрэнгүй судалсан эрдэмтэн Л.Болд *Орчин цагийн монгол хэлний дагавар* (1986) бүтээлдээ уг дагаврын гарал үүсэл, утга бүтцийн талаар нарийвчлан үзжээ.

Бид *Орос-монгол нэр томьёоны толь*-ийн гурван ботийг хэрэглэгдэхүүн болгож, *-лт* дагавар бүхий энгийн үүсмэл болон нийлмэл үгийг бүртгэн үзвэл, нэр томьёоны салбар хоорондын ижил нэрийг оруулан 619 *-лт* дагавар бүхий үг байснаас энгийн үүсмэл үг 156 буюу 25.2%, нийлмэл үг 463 буюу 74.7%-ийг тус тус эзэлж байсан (Гэрэлмаа, 2020: 112) байна.

“*-лт*” дагаврыг тусах болон эс тусах үйл үндсэнд залгаж нэр томьёо бүтээсэн 17 нэр томьёо байна.

а. Анхдагч тусах үйл язгуурт *-лт* дагавар залгаж нэр томьёо бүтээсэн

ач+лт = ачилт

дар+лт = даралт

хүс+лт = хүсэлт

холь+лт = холилт зэрэг үүсмэл нэр томьёо бүтээнэ.

б. Эс тусах идэвхгүй үйл язгуурт “*-лт*” дагавар залгаж

цуур+лт = цууралт

овой+лт = овойлт

хазай+лт = хазайлт зэрэг нэр томъёог газар зүйн холбогдолтой стандартад түгээмэл хэрэглэнэ.

с. Үүсмэл тусах үйл язгуурт *-лт* дагаврыг залгаж нэр томъёо бүтээнэ.

ор+уул+лт = оруулалт

үз+үүл+лт = үзүүлэлт

тус+гаар+ла+лт = тусгаарлалт

дулаан+ж+уул+лт = дулаанжуулалт зэрэг нэр нь гол төлөв үйл үгийн захирах чадварыг өөрчилж тусах болгодог үйлдүүлэх хэвийн нөхцөл залгасны дараа *-лт* дагавар залгаж шинэ нэр томъёо бүтээнэ.

Харин харь гаралтай үгийг монголжуулан хэрэглэхэд мөн л дээрхийн адил язгуурын дараа үйлдүүлэх хэвийн *-уул²* бүтээврийн дараа *-лт* дагаврыг залгаж тухайн үйл явцыг заасан нэр томъёо бүтээж байна. Тухайлбал,

кокос+ж+уул+лт = коксжуулалт

изомер+ж+уул+лт = изомержуулалт

полимер+ж+үүл+лт = полимержүүлэлт

аромат+ж+уул+лт = ароматжуулалт

алкил+ж+уул+лт = алкилжуулалт гэх мэт.

4.2. *-гч* дагавар залган бүтэсэн дан нэр томъёо

Орчин цагийн монгол хэл зүй-д “*-гч* дагавар үйлийн үндсэнд залгаж уг үйлийн үйлдэгч этгээдийг заан үзүүлсэн нэр үүсгэнэ. Жишээ нь: ухуулагч, зөөгч гэх мэт. Энэхүү *-гч* дагавар нь мөн үйлт нэрийн одоо цагийн хэлбэрийг заан үзүүлэх боловч орчин цагийн монгол хэлэнд гүйцэтгэгч этгээдийг заасан нэрийн үүргээр хэрэглэгдэх нь цөөнгүй болно” (1966: 80) гэж тодорхойлжээ.

Уг хэл зүйн дараа гарсан *Орчин цагийн монгол хэлний үг зүйн байгуулал*-д уг дагаврыг үйлээс нэр үг бүтээх дагаврын жагсаалтад багтаагаагүй (1987: 30-32) бол дагаврыг тусгайлан судалсан Л.Болд “Орчин цагийн монгол хэлэнд хормогч, сүвэгч гэх мэт үг нь хормой+вч, сүв+гч гэсэн бүтэцтэй бөгөөд энд үгийн үндсэнд орсон “в, м” гэдэг уруулын гийгүүлэгч, *-вч* дагаврын “в” гийгүүлэгчтэй ойр байгаа учир авиа ондоошихын хууль зүйн дагуу *-вч* нь *-гч* болсон байна” (1986: 28) гэснийг *Орчин цагийн монгол хэл* (1997: 166)-д үүнийг давтсан шинжтэй бол ӨМӨЗО-д хэвлэсэн *Одоо үеийн монгол хэл*-д үйл үгээс жинхэнэ нэр бүтээх *-ч, -чин, -тан⁴, -х, -аа, -ла⁴, -мж* гэхчлэн нийт 15 дагаврыг бүтээлч хэмээн авч үзэхэд (2005: 401-408) *-гч* дагавар ороогүй байна. Үүнээс үзвэл, монгол хэлний үг бүтээх түвшинд *-гч* дагаврын гарал, утга, үүргийн талаар тодруулах зүйл байгаа нь харагдаж байна.

Монгол хэлний нэр томъёо судлалд О.Адьяа “*-гч* дагаврыг үржүүлэгч, хуваагдагч гэх зэргээр математикийн, гийгүүлэгч, бүрдүүлэгч, тодогтогч гэх зэрэг хэл шинжлэлийн нэр томъёог бүтээхэд оролцоно” (2011: 99) хэмээн үзсэн нь дан үндсэнд залгаж нэр томъёо бүтэхийг ажиглан үзжээ. Монгол хэлний *-гч* дагавар бүхий нэр томъёоны утга нь илүү өргөжсөн хэмээн үзэж болох тул дараах байдлаар

ангилаан үзэж байна. Стандартын дан нэр томьёонд -гч дагавар нь хүний мэргэшил заасан нэр, багаж хэрэгсэл, бичил биетний нэр томьёо зэргийг үүсгэж байгаагаараа илүү бүтээлч байна.

1. Үйл үндсэнд -гч дагавар залган тухайн үйлийг гүйцэтгэгч хүнийг заасан нэр томьёо стандартад элбэг байна. Энэ тохиолдолд тухайн зүйлээр мэргэшсэн болон тухайн үйлээр сонирхож оролдог хүнийг заасан утга илтгэнэ. Тухайлбал:

Ангилалгч – анги+л+гч

Мэдүүлэгч – мэд+үүл+гч

Нүүрлэгч – нүүр+л+гч

Гүйцэтгэгч – Гүйцэд +гэ+гч гэх мэт.

Дагаврын илэрхийлэх утга нь “хүн, хүнтэй холбоотой ажил мэргэжлийг” заасан утга үүсгэдгийг батлахын тулд стандарт дахь тодорхойлолтыг нь авч үзвэл,

Хэрэглэгч – Шуудангийн байгууллагатай бизнесийн гэрээтэй иргэн болон аж ахуйн нэгж;

Ялагч – Шуудангийн илгээмжийг хаягаар ялгах үйл ажиллагааг гүйцэтгэх үүрэг бүхийн шууданч;

Гүйцэтгэгч – Өдөр тутмын үйл ажиллагаа гүйцэтгэдэг хүн буюу байгууллага гэж тодорхойлсон нь нэр томьёог зөв оноосныг харуулж байна. Энэ утгад таарахгүй буруу тодорхойлолт стандарт дотор байгааг зөв болгох шаардлагатай.

Жишээ нь: *Нүүрлэгч – Хаягтай талыг нэг тийш нь харуулж эмхлэх (MNS 0515: 2015 Шуудан холбоо)* гэж үйл явц мэтээр тайлбар хийжээ. Зүй нь бол “эмхлэх хүн” гэж тайлбарлавал тохирох байв.

2. Үйл үндсэнд -гч дагавар залган тухайн үйлийг гүйцэтгэх машин эсвэл багаж, хэрэгслийн нэр үүсгэх нь хамгийн түгээмэл байна. Тухайлбал:

Тастагч – тас+д+гч – Хийц бүтээцийг тастах багаж;

Тэлэгч – тэл+гч – Хийц бүтээцийг задлах, тэлэх, өргөх багаж;

Зүсэгч – зүс+гч – Хийц бүтээцийг зүсэх багаж;

Өргөгч – өргө+гч – Хийц бүтээцийг өргөх, зайлуулах багаж;

Үлээгч – үлээ+гч – Салхи гаргаж гал түймэр унтраах багаж;

Тусгаарлагч – тус+гаар+л+гч

Цоологч – цоо+л+гч

Салаа+л+гч – Гал түймэр унтраах бодисыг нэг буюу олон чиглэлд өгөх багаж хэрэгсэл;

Цурав+д+гч – Гал тавих гар багаж (MNS 0639: 2016) зэрэг нь жижиг багаж хэрэгслээс эхлээд бүр том хөлөг онгоцыг ч нэрлэсэн нэр томьёо үүсгэсэн нь стандартуудад түгээмэл байгаа нэр томьёо юм.

3. Биологийн холбогдолтой стандартын нэр томьёонд хорхой, бичил биетэн буюу нян бактерийн нэр үүсгэсэн нь

Шим+гч+л+гч

Шим+гч гэсэн хоёр нэр томъёо таарах бөгөөд эхний нэр томъёонд *-гч* дагаврыг хоёр удаа давтан нэр томъёо бүтээсэн нь хэл зүйн үүднээс буруу юм. Эдгээр *-гч* дагавар бүхий нэр томъёонд арын нэр болох “*хорхой*”, “*нян*” зэргийг хураасан шинжтэй байна.

4. Химийн шинжлэх ухаанд элементийг нэрлэсэн нэр үүсгэсэн байна. Энэ нь нэгдүгээрт, латин хэлний *-ген* хэмээгч дагаврыг монгол хэлнээ буулгахдаа “*төрөгч*” гэж буулгаснаас, хоёрдугаарт, орос хэлнээс химийн элементийн нэрийг орчуулахдаа “*-родить*” хэмээх нийлмэл үгийн нэг хэсгийг “*төрөгч*” хэмээн орчуулснаас тус тус үүсжээ. Жишээ нь: *нүүрс төр+гч, ус төр+гч*
5. Зарим бодисын нэрийг *-гч* дагавар бүхий үгээр бүтээжээ. Жишээ нь: *Дүүр+гэ+гч* - *Зарим шинж чанарыг нь өөрчлөхийн тулд бүтээгдэхүүнд нэмдэг, нарийн хуваагддаг, идэвхгүй цул бодис* (Дундс зэргийн зууралдлагатай бүтээгдэхүүн, тосолгооны материал болон энэ төрлийн бүтээгдэхүүн MNS ISO 1998-1: 2008)

Монгол хэл зүйн бүтээлүүдэд *-гч* дагаврыг төдийлөн бүтээлч бус хэмээн үзээд үг бүтээх дагаврын бүрэлдэхүүнд оруулж судлаагүй байдаг нь уг бүтээврийн утга үүрэг шилжсэнтэй холбоотой байж болох юм.

Орчин цагийн монгол хэлний үг бүтээх дагаврын байрлалын судалгаа бүтээл (Ганбаатар, 2016: 86)-д *-гч* дагаврыг хэвийн *-уул²* нөхцөлийн дараа орох нь түгээмэл гээд *агааржуулагч, боловсруулагч, зохицуулагч, орчуулагч* гэх мэтийн 105 ийм хэлбэр байгааг тооцоолон гаргажээ.

1. Монгол хэлний *-гч* дагавар нь нэр томъёо бүтээхдээ өөрийн утгыг өргөжүүлсэн нь харагдаж байна.
2. Холбоо үгэнд *-гч* дагаврыг залган шинэ нэр томъёо бүтээх боломж нь залгамал бүтэцтэй монгол хэлний хувьд задлаг, нийлэг аргыг нэг үгийн бүтцэд хослуулан хэрэглэсэн өвөрмөц зүй тогтол юм.
3. *-гч* дагавартай нэр томъёо олноор бий болсон орчуулгын олон аргаас үүсэлтэй байна.
4. Нэр томъёо товч оновчтой болгох үүднээс арын нэр үгийг хурааж үүссэн шинжтэй тул холбох үүрэгтэй нөхцөл дагаврын үүргээр хэрэглэгдэж байна хэмээн үзэх үндэстэй.

4.3. *-уур²* дагавар залган бүтэсэн дан нэр томъёо

Монгол хэлний үйл үгээс нэр үг бүтээх *-уур²* дагаврыг үгийн санд шинэ үг бүтээхэд идэвхтэй хэрэглэнэ. Энэ чанар нь нэр томъёо бүтээхэд мөн адил байна. Уг дагаврын утгын талаар *Орчин цагийн монгол хэл* бүтээлд *-уур²* дагаврыг үйлийн үндсэнд залгаж үйлийн гүйцэтгэх багаж зэвсгийн нэрийг үүсгэнэ. Жишээ нь: *жигшүүр, түгшүүр* гэх мэт. Бас үйл явдлын болох орон байрыг заадаг. Жишээ нь: *дэлгүүр, уулзуур* гэх мэт (1966: 80) хэмээн тэмдэглэсэн бол *Орчин цагийн монгол хэл* (1997)-д уг дагаврын утгыг өргөжүүлэн

а) Үйл үгийн язгуур, үндсэнд залгаж голдуу үйлийн зэвсэг, тухайн үйлийн болох орон байрыг заасан нэр үг бүтээнэ. Жишээ нь: *хавч +уур, хоригло+уур, бул +уур, зүлгэ + үүр, түлх +үүр* гэх мэт.

б) Мөн нэр үгийн үндсэнд залгаж, нэр томьёо бүтээсэн нь багаж хэрэгслийн нэр байдаг. Жишээ нь: *шүүлт +үүр, угаалт+уур* гэх мэт.

Орчин цагийн монгол хэлний дагавар (1986) бүтээлд “-уг үйлийг гүйцэтгэх орныг заасан утгатай жинхэнэ нэр үүсгэнэ. Жишээлбэл: агнуурь, сургууль. Үйлийн байдал төлөвийг илтгэсэн хийсвэр нэр үүсгэнэ. Жишээ нь: зовуурь. Мөн уг үйлийн үр дүнд болсон юмыг заан илтгэсэн утга бүхий жинхэнэ нэр үүсгэнэ. Жишээ нь: торгууль - үйлийн үр дүнг заасан утгатай нэр үг үүсгэнэ. Жишээ нь: сонгууль” гэсэн бол “-уур² дагавар үйлийн хэрэглүүр болох утга. Жишээ нь: саалтуур, угаалтуур, шүүлтүүр гэх мэт” (ОЦМХБС, 2014: 33) гэж тодорхойлжээ.

Мөн дагаврын хувилбар бөгөөд монгол бичигт *-үгиг²* гэж бичдэг дагавар буй бөгөөд үйл үгийн язгуурт залгаж, тухайн үйлийн үр дүнг заасан нэр үг бүтээнэ. Жишээ нь: *зов - зовуурь, агна - агнуурь, ич - ичгүүр, мөлж - мөлжүүр, сонж - сонжуур, түгш - түгшүүр, жигш - жигшүүр* гэх мэт. Мөн *-уур² дагаврын утгыг тухайн үйлийг гүйцэтгэх, тухайн үйлд хэрэглэгдэх багаж, зэвсгийн нэр үүсгэнэ*” (Болд, 1986: 54) гэсний дагуу олон мэргэжлийн нэр томьёонд багаж техникийн нэр бүтээхэд оролцож байна. Жишээ нь:

гишгэ +үүр = гишгүүр

үүс+ гэ+ үүр = үүсгүүр

хал +аа +уур = халаагуур

бут +л +уур = бутлуур

түлх+үүр = түлхүүр

шат+ аа+ уур = шатаагуур гэх зэрэг нь стандартын аль ч төрөлд тохиолдоно.

Харин *Шуудан холбооны стандарт-д Тавиур – Овор, жин ихтэй шуудан, шуудангийн илгээмжийг зөөвөрлөх зориулалттай* гэж тайлбарласан нь үг дутуулсан бөгөөд *зориулалттай хэрэгсэл* гэх мэтээр тайлбарлавал оновчтой болно.

Харин үйл язгуурын төгсгөлийн гийгүүлэгч “-р” байх тохиолдолд “-уул” хувилбараар хэлбэржиж үг бүтээнэ. Жишээ нь: *сурга-, соруул-, мөн -га-*тай үед нэр томьёонд үнээ саах саалтуураас эхлээд дусаагуур хүртэлх маш жижиг хэрэгслийг ч уг дагаврын тусламжтайгаар бүтээсэн нь өвөрмөц.

Зарим тохиолдолд *-уур²* дагавар бүхий үг багаж хэрэгслийн утга заасан тохиолдолд *-гч* дагавартай сэлгэн хэрэглэгдэх боломж бий. Тухайлбал, *хурдасгуур* гэсэн нэр томьёоны *-уур²* дагавар *-гч* дагавартай сэлгэн, *хурдасгагч* гэсэн нэр томьёо бүтээх нь бий.

4.4. -л дагавар залган бүтсэн дан нэр томьёо

Энэ дагаврын утгын талаар Л.Болд “ОЦМХ-ний дагавар” бүтээлдээ “уул дагавар нь үлэмж идэвхтэй хэрэглэгддэг бөгөөд нэлээд олон утга илтгэдэг. Тухайн

үйлийн үр дүнд үүсэж бий болсон юмыг заан нэрлэсэн утга бүхий нэрийг үүсгэнэ. Жишээ нь: Даатгал даатгах үйлийн нэр ... тухайн үйлийн утгын дагуу нэр үүсгэнэ” (1986: 95) гэсэн бол “Үйлийн явц заасан утга. Жишээ нь: бодол, санал, хүсэл гэх мэт. Үйлийн үр дүнд үүссэн утга. Жишээ нь: боловсрол, хөгжил, хамтрал, нэгдэл, хараал, ерөөл гэх мэт. Үйлийн хэрэглэгдэхүүн болох юмын утга. Жишээ нь: тоноглол, чимэглэл” (Мөнх-Амгалан, Кан Шин, 2014: 34) хэмээн ангилан судалжээ.

Монгол хэлний *-л* дагавар бүхий нэр томъёог Textstat программаар тооцоолон үзэхэд *Орос монгол нэр томъёоны толь* гурван ботид 196 удаа тохиолдож буй боловч “судлал” хэмээх үг нь 100 гаруй удаа давтагдаж бусад нь давтамж багатай байна. Харин стандартад

- а) *-л* дагавар залган үүссэн нэр томъёо их төлөв үйлийн үр дүнг илтгэсэн утгатай
мэд +гд +л,
мэдээ+л+л

үйл+чил+л зэрэг хийсвэр утгатай нэр томъёо бүтээх нь стандартад тохиолдоно. Тухайлбал, сүүлийн үед шинээр үүссэн “*засаглал*” гэдэг нэр томъёог *Байгууллага бүхэлдээ удирдлагатай, зохицуулалттай, хяналттай, хариуцлагатай байх арга зам* (MNS 0515: 2015) гэж тодорхойлжээ. Гэвч засаглах бол “арга зам биш” “үйл явц” гэдгийг хэлний логик харуулж байгаа тул буруу тодорхойлсон байна.

- б) Үйлийн явц заасан утгатай нэр томъёо мөн бүтээдэг байна. Тухайлбал,
цац+р+л
тус+га+л
тус+га+л зэрэг нь үйл явцын өдгөөгийн байдлыг заасан нэр томъёо ч мөн багтана.

-л дагавраар бүтсэн дан нэр нэр томъёо нь *аалз судлал, эрдэс судлал* гэх зэргээр “*судлал*” бүхий нийлмэл нэр томъёо бүтээх үндэс болно.

4.5. *-мж* дагавар залган бүтсэн дан нэр томъёо

Үйлээс нэр үг бүтээх *-мж* дагаврын утгын талаар тодорхойлохдоо “үйлийн үндсэнд залгаж уг үйлийн утга дагуу хийсвэр утга илэрхийлсэн жинхэнэ нэр үүсгэнэ. Жишээ нь: *санамж, сэрэмж* гэх мэт. Мөн уг үйлийн явц байдлыг харуулсан утга бүхий жинхэнэ нэр үүсгэдэг. Жишээ нь *удирдамж, төхөөрөмж* гэх мэт. Зарим үед эд хэрэглэгдэхүүнийг заасан байдаг. Жишээ нь: *орхимж, аргамж* гэх мэт” (ОЦМХ, 1966: 84) гэсэн бол “үйлийн байдал, үр дүн заасан утга. Жишээ нь: *санамж, бодомж, боломж, баймж, сэрэмж* гэх мэт. Үйлийн хэрэглэгдэхүүн заасан утга. Жишээ нь: *удирдамж, төхөөрөмж, сургамж, тусламж, хангамж* гэх мэт” (Мөнх-Амгалан, Кан Шин, 2014: 43) гэжээ.

Энэхүү дагавар нь *Орос - монгол нэр томъёоны толь* гурван боть тольд давтагдсан тоогоор 21 байдаг нь идэвхтэй хэрэглээтэй биш болохыг харуулна. Стандартад *-мж* дагаврыг *бод-, ханга-, нийл-* зэрэг үйл язгуурт залган хийсвэр утгат нэр томъёо бүтээсэн нь энэ 4 үгэнд илэрнэ.

Бод + мж

Ханга + мж

Тус +л+ мж

Ханга +мж гэх мэт нэр томьёо бүтээх нь түгээмэл бөгөөд төдийлөн идэвхтэй биш дагаварт багтана.

5. Стандарт дахь дан бүтэцтэй нэр томьёоны хэрэглээ

Энэ хэсэгт дан бүтэцтэй нэр томьёог стандартад ямар утга, ямар үүргээр хэрэглэж байгааг тодруулан үзэхийг зорьсон.

а) Дан бүтэцтэй нэр томьёоны өөр өөр стандартад давтагдах байдлаар нь тодорхойлолтуудыг харьцуулан үзэх нь цаашид стандартын нэгдсэн, олон хувилбаргүй нэгэн мөр дагаж мөрдөх зарчимд нийцнэ. Бидний хэрэглэгдэхүүн дотор *Байгаль хамгаалал. Газар, Газар ашиглалтын нэр томьёо* (MNS 3473: 1983)-д, **газар** – *хөрс, ургамал, ус, ашигт малтмалын арвин баялаг бүхий улс ардын аж ахуйн төрөл бүрийн салбарыг байрлуулахад ялангуяа гол суурь хэрэглүүр нь болдог бидний хүрээлэн байгаа орчны хамгийн чухал хэсгийг хэлнэ* гэж тодорхойлсон бол *Байгаль орчин. Эвдэрсэн газрын нөхөн сэргээлт* (MNS 5914: 2008)-д **газар** – *газрын гадаргуу, түүний хөрс, ой, ус, ургамал бүхий орон зайн давхарга* гэж тус тус тодорхойлсон нь огт өөр хоёр зүйлийн тухай мэт харагдаж байна. Эхний тодорхойлолт нь *газар* хэмээх ойлголтыг хэтэрхий ерөнхий *хамгийн чухал хэсэг* гэсэн нь стандартыг товч тодорхой бичих шаардлагад нийцэхгүй байна. Түүнээс гадна ойролцоо стандартуудын уялдаа холбоо алдагдсан өмнөх стандартад хэрхэн тодорхойлсныг хардаггүй тус тусдаа стандарт хийдэг байдал илэрхий байна. Мөн *Газар зүйн мэдээлэл. Мэдээллийн технологи-д тохиолдол – тухайн анги (B.40)-ийг хэрэгжүүлэх объект* (B.326) (ISO 19107:2003) **тохиолдол** – *хэрэглээний схемийн (B.15) дагуу мэдээллийг хадгалах (B.103) дүрслэлийн загвар (B.314)*. (ISO 19118: 2005) гэж өөр өөрөөр томьёолохын сацуу **бүтээц** – *бүтээц бүхий барилга байгууламж; бүтээц – (5.1.2) бүхий барилга байгууламж (3.1.1) Бүтээц (5.1.2)-тэй харьцуулах;* гэж нэг нэр томьёогоор ялгаагүй юмыг давтаж тодорхойлсон байх жишээтэй. Мөн үйлчилгээний зорилгоос хамаараад өөр өөрөөр тодорхойлох хэрэгцээний үүднээс Чанарын менежментийн тогтолцоонд **үйлчилгээ** – *Орон нутгийн засаг захиргаа, орон нутгийн засаг захиргаа ба үйлчлүүлэгч /иргэн хоорондын харилцан үйлчлэлээр дор хаяж нэг үйл ажиллагаа явагдсан, ерөнхийдөө орон нутгийн засаг захиргааны үйл явцын биет бус гаралт;* Газар зүйн мэдээлэлд **үйлчилгээ** – *интерфейсээр (B.260) дамжин нэг газраас ирж буй функцүүдийн салангид хэсгүүд;* Барилга ба иргэний барилга байгууламжид **үйлчилгээ, ашиглалт** – *барилга байгууламжийн ашиглах хугацааны (9.3.84) турших бүхий л техникийн болон харгалзах удирдлагын үйл ажиллагаанууд; энэ нь шаардагдах зориулалтаа хангах чадварыг нь хадгалж байлгах зорилготой болно* гэх зэргээр тодруулан тайлбарлажээ.

- б) Нэг нэр томъёог стандартад янз бүрээр бичиж байгаа бөгөөд эдгээр нь хэлний хэм хэмжээний талаас жигдлээгүй, олон хувилбарт шинжтэйг харуулж байгаа бөгөөд заавал анхаарах зүйл юм. Тухайлбал, *ломбо* хэмээхийг *пломб*, *ломбо*, *ломбодох* гэх зэргээр өөр өөр стандартад хэрэглэж байгааг мэдэж болно.
- с) Стандартын хамгийн чухал зүйл бол тухайн дүрэм, заавар хэм хэмжээг тодорхойлолтоор таниулах явдал байдаг бол үүнийг хийгээгүй тул *ажиллагаа*, *тодорхойлолт*, *бодлого*, *төлөвлөлт* зэрэг гол ойлголт тодорхойлолтгүй байгаа нь цаашид нийлмэл үгийн бүтцэд орон олон стандарт үүсгэхэд тохирохгүй, ухагдахууныг бүрхэгдүүлэх, ойлгомжгүй болгох сөрөг нөлөөтэй байна.

6. Судалгааны үр дүн

1. Стандарт бол заавар учир аливаа нэг салбарын нэр томъёоноос өргөн хүрээтэй болж, дан нэр үг биш, тэмдэг нэр, үйл үгийг өргөн хэрэглэдэг нь судалгаанаас харагдаж байна.
2. Стандарт дахь дан бүтэцтэй нэр томъёоны тухайд, уугуул үгийг нэр томъёоны үүргээр хэрэглэх нь шинэ нэр томъёо зохиохоосоо илүү байна. Гамшгийн холбогдолтой нэр томъёонд *ган*, *зуд*, *аадар*, *шуурга*, *салхи* гэх зэргийг нэр томъёоны үүргээр хэрэглэж байна.
3. Цөөн тоотой *-мж*, *-гч*, *-уур*, *-мж* зэрэг дагавраар нэр томъёо үүсгэж байгаа нь залгамал бүтэцтэй монгол хэлний хувьд хангалтгүй байна.
4. Стандартын онцлогоос хамаараад нэг үгийг өөр өөрөөр ойлгож тодорхойлдог нь өвөрмөц байна. Барилгын, чанарын менежментийн, газар зүйн стандартад тодорхойлсон *үйлчилгээ* хэмээх ойлголт 3 өөр байна.
5. Нэг юмны тодорхойлолтыг стандартуудад цаг хугацаа болон бусад зүйлээс хамаараад өөр өөрөөр хийж байгаа нь цаашид залруулах асуудал юм.

7. Дүгнэлт

85 стандартын 10421 нэр томъёоны дотор дан бүтэцтэй нэр томъёо өөр өөр стандарт болон нэг стандартад давхардсан тоогоор 1193 байгаа нь нийт нэр томъёоны 11.3%-ийг эзэлж байна. Үүнээс дүгнэвэл, дан бүтэцтэй нэр томъёо түгээмэл биш юм.

Стандарт дахь дан бүтэцтэй нэр томъёоны 81.8% нь уугуул монгол үг эдгээрийг уламжлалт үгийн сангаас нэр томъёоны үүргээр сэргээн хэрэглэхээс гадна цөөн тоотой *-гч*, *-лт*, *-уур*, *-л*, *-мж* зэрэг бүтээврийн тусламжтайгаар бүтээж байгаа нь нийт дагаврын хэрэглээ хомсдож байгааг илтгэнэ. Нөгөө талаар нэг дагавар олон язгуурт залгах боломжтой байгаа нь тухайн дагаврын идэвхтэй хэрэглээг бас давхар нотолно. Эндээс бусад дагаврыг нэр томъёо зохиоход эрэлхийлэх хэрэгтэй нь харагдлаа.

Стандартын нэр томъёоноос ялгаатай тал нь нь үйл явц, шинж чанарыг заасан үгээр буюу үйл үг, тэмдэг нэрийг элбэг хэрэглэж байгаа нь ажиглагдав.

Стандарт дахь дан нэр томъёогоор жишээлэн үзэхэд өмнөх стандартын ижил тодорхойлолтыг шинэ стандарт тогтоохдоо харгалзан үзэх, улмаар ялгаатай болон давхцах байдлыг арилгах, зарим үндсэн ойлголтыг нягт хянан үзэж тодорхойлох, хэлний хэм хэмжээнд нийцүүлэх зэрэг хэрэглээний асуудал байгааг тэмдэглэе.

Ном зүй

- Болд, Л.** (1986). *Орчин цагийн монгол хэлний дагавар*. Улаанбаатар: Улсын хэвлэлийн газар. [Bold, L. *Orchin tsagiin mongol khelnii dagavar* [Modern Mongolian suffix]. Ulaanbaatar: State Publishing House. 1986.]
- Ганбаатар, Ж.** (2016). *Орчин цагийн монгол хэлний үг бүтээх дагаврын байрлалын судалгаа (Доктор (Ph.D)-ын зэрэг горилсон нэг сэдэвт судалгааны бүтээл)*. [Orchin tsagiin mongol helnii үг бүтээх дагаврын байрлалын судалгаа [The Research of Distribution of Word Formation Suffixes in Modern Mongolian]. Ulaanbaatar: 2016.]
- Гэрэлмаа, Г.** (2020). *Монгол хэлний нэр томъёо бүтээх задлаг болон нийлэг хэл шинж*. Улаанбаатар: Соёмбо принтинг. [Gerelmaa, G. *Mongol helnii ner tomiyo бүтээх задлаг болон нийлэг хэл шинж* [Analytic and synthetic methods of creating terms in Mongolian]. Ulaanbaatar: Soyombo printing. 2020.]
- Бертагаев, Т.А.** (1974). *Лексика современных монгольских литературных языков*. Москва: Наука [Lexical of Modern Mongolian Literary Languages]. Moscow: Sciences. 1974.]
- Мөнх-Амгалан, Ю., Кан Шин.** (2014). *Орчин цагийн монгол хэлний бүтээвэр судлал II*. Улаанбаатар: Соёмбо. [Orchin tsagiin mongol helnii бүтээвэр судлал II [Morphology of Modern Mongolian]. Ulaanbaatar: Soyombo printing. 2014]
- Өнөрбаян, Ц.** (1994). *Орчин цагийн монгол хэлний үг зүй*. Улаанбаатар. [Orchin tsagiin mongol helnii үг зүй [Modern Mongolian Morphology]. Ulaanbaatar. 1994]
- ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэн.** (1966). *Орчин цагийн монгол хэл зүй*. Улаанбаатар: Улсын хэвлэлийн хэрэг эрхлэх хороо. [Orchin tsagiin mongol hel zүй [Modern Mongolian Grammar]. Ulaanbaatar: State publication agency. 1966.]
- Өнөрбаян, Ц., Бямбасан, П., Пүрэв-Очир, Б., Санжаа, Ж., Жанчивдорж, Ц.** (1987). *Орчин цагийн монгол хэлний үг зүйн байгуулалт*. Улаанбаатар: Ардын боловсролын яамны хэвлэл. [Orchin tsagiin mongol helnii үг зүйн байгуулалт [Construction of Modern Mongolian morphology]. Ulaanbaatar: Printing house of Ministry of National Education. 1987.]

Цахим холбоос

<https://www.https://ru.wikipedia.org/wiki>
<https://languages.oup.com/google-dictionary-en/>
<https://masm.gov.mn/d>

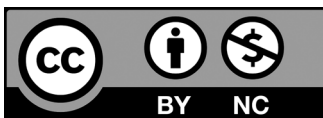
Стандарт

MNS 3472: 1983 – Газар тариалан стандарт

MNS 3474: 2003 – Ургамал хамгаалал стандарт

MNS 0515: 2015 – Шуудан холбоо

MNS 0639: 2016 – Гал түймэр унтраах, аврах тоног төхөөрөмж багаж болон тээврийн хэрэгслийн нэр томъёо

Open access: This is an open access article distributed in accordance with the Creative Commons Attribution Non-Commercial (CC BY-NC 4.0) license, which permits others to distribute, remix, build upon this work non-commercially, and license their derivative works on different terms, provided the original work is properly cited, appropriate credit is given, any changes made indicated, and the use is non-commercial. See: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>.